

**MILLIY RAQS VOSITASIDA TARBIYA JARAYONINI
TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SAMARASI**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.22.32.066>**Muratova Saboxat Chorievna,**
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada milliy raqs vositasida tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik samarasiga oid ma'lumotlar keltirilgan. Milliy raqsning o'ziga xos xususiyatlari va tarbiyaviy ahamiyati, turli tadbirlarda tashkil etiladigan raqslarning milliyligi hususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: raqs, milliy raqs, emotsional ta'sirot, nafis harakat, raqs sahnalashtiruvchisi, san'at

Аннотация. В данной статье представлена информация о педагогической эффективности образовательного процесса через народный танец. Обсуждаются особенности и воспитательное значение национального танца, национальность танцев, устраиваемых на различных мероприятиях.

Ключевые слова: танец, национальный танец, эмоциональное воздействие, элегантно движение, танцевальная сцена, искусство.

Raqs san'ati qadimiy asoslari ajdodlarimizning ibtidoiy davrdagi mehnat jarayonlariga, turli jonivorlar va tabiat hodisalariga taqliddan ijro etilgan marosimiy o'yin harakatlariga borib taqaladi. Shuning uchun ham mutaxassislar orasida "Raqs - insonning mehnat jarayonida tashqi olamdan olgan emotsional taassurotlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan va inson gavdasining harakat va holatlari vositasi bilan yaxlit badiiy obraz yaratiladigan san'at turidir" - degan nazariy qarash mavjud. Bunda raqs vositasida obraz yaratish usullari faol qo'llaniladi.

Raqs san'ati nafis harakatlarining muayyan mazmun tashuvchi ritmik mutanosibligiga asoslangan o'ziga xos tizimi vositasida obraz yaratish imkoniyatlaridan samarali foydalanishdir. Tashkil etiladigan bayram tomoshalari yoki konsert dasturlari mohiyati va rejisyor tomonidan tayyorlangan ssenariyga qarab raqs musiqasi tanlanadi. Tanlangan raqs musiqalari ssenariy mazmun-mohiyatini aks etirishi hamda saxnalashtirilayotgan raqs harakatlarining o'ziga xos mazmunini va ritmik mutanosib bo'lishi talab etiladi. O'zbek raqs san'ati asoschilaridan biri M.Turg'unboeva raqs sahnalashtirishda raqs mazmuni va uning kuyiga alohida e'tibor bergan. Sahnalashtirgan raqslarining ichida ko'pini avval bir mavzuni tanlab, xayolida tasvirlab, uning mazmunini yozib olgan, so'ngra bastakorga murojaat qilib, bastalab berishini so'ragan [1].

Raqs san'atining mumtoz, lirik, qahramonlik, hazil-mutoyiba, folklor, mehnat va juda ko'p turdagi raqslari mavjudligi, unda zamonamizning yashash tarzini aniq hamda ravshan ifodalab beradi.

O'zbek sahna raqs san'atining paydo bo'lishida, uning ravnaq topishida, gullab-yashnab, butun dunyoga ko'z-ko'z qilishiga o'z hissasini qo'shgan, raqs san'atimizning buyuk daholari bo'lmish Tamaraxonim, Usta Olim Komilov,

Mukarrama Turg'unboeva, Yusufjon Qiziq Shakarjonov, Roziya Karimova va ularning shogirdlarini eslab o'tish joyizdir. Ular o'zbek xalq raqs san'atining haqiqiy jonkuyarlari va fidoyilari bo'lganlar. Ularning qilgan mashaqqatli mehnatlari o'zbek raqs san'atining bebaho boyligi hisoblanadi. Ushbu boyligni asrab-avaylash, kelajak avlodga yetkazish ishi raqs sahnalashtiruvchilarining ixtiyorida [1].

Ma'lumki, professional ansambl raqqosalari - maxsus tayyorgarlikka ega bo'ladilar. Havaskorlik raqs ansambllarida esa havaskorlar raqs sahnalashtiruvchilari ko'rigidan o'tadilar va ulardagi intilish va eslab qolish qobiliyatlari sinab ko'riladi. Raqs ansambllariga qiziqish hozirgi kunda ortib bormoqda. Chunki raqs san'ati insonni ahloqiy-estetik jihatdan tarbiyalaydi, tashqi ko'rinishni ko'rkamlashtiradi, madaniy hayotni yuksaltirishda alohida o'rin tutadi.

Havaskor raqqosalar yuksak darajadagi professional raqqosa bo'lib yetishmasalar-da, ijtimoiy hayotimizda, mamlakatimizning rivojlanib, gullab-yashnashida, ijobiy rol ado etadilar, yetuk insonlar bo'lib yetishadilar [1]. Har bir raqs birinchidan, muayyan tarixiy quvvatga ega, binobarin, raqs harakatlarida ajdodlar quvvati zohirdir.

Ikkinchidan, raqsda har bir harakat odamning jismoniy, fiziologik emotsional holatiga ta'sir ko'rsatmasdan o'tmaydi, demak, ular organizmga ijobiy xabar yetkaza oladi.

Uchinchidan, raqsda harakatlarga muhurlangan xabarlar shu darajada universalki, ularni istalgan muhokama qilish va istalgan sohaga tatbiq etish mumkin. Bu o'rinda Sharqda, xususan, Markaziy Osiyo va O'zbekiston hududida rivojlangan va shu kunlarga to'la yetib kelgan raqs etiborga loyiq. Bunga asosiy sabab, ulardagi rang-baranglik, mukammallik va harakatlarning jozibadorligidir. Bir tanada bir vaqtning o'zida ham plastikani, ham dinamikani va ham statikani mujassam etuvchi harakatlarni biz boshqa xalqlarning raqsida ko'rmaymiz. Qo'llardagi plastika, oyoqlardagi statika va tanadagi dinamika holatlari insonni beixtiyor zikrga tushirib qo'yadi, badan uch birlik tutashgan joyda harakat, ya'ni shakli harakat tug'dira boshlaydi. Bunday holat emotsional, ruhiy, zikriy va jangovor ta'sir jarayoni har bir insonga sezilmagan holatda yetib boradi. Gap faqat buni qabul qila olish va undan amaliyotda foydalana bilishga bog'liq bo'lib qoladi [3].

XIX asrning oxiridan boshlab "Katta o'yin"ning atoqli ijrochilari bu raqsni ma'lum darajada sahna qonun-qoidalariga moslashtirdilar. Ular usullarning mazmuniga va kayfiyatiga qarab, kiyimlarni o'zgartirdilar va yorqinlashtirdilar. XIX asr oxiri, XX asr boshlarida hali xalq orasida Navro'z bayramining qoldiqlari sezilib turardi.

XX asr boshlarida lolalar ochilgan paytda O'zbekistonning shahar va qishloq aholisi dalaga chiqishar, ashula va o'yinlar bilan lola terib, ulardan guldastalar yasab, chakkalari va ko'ksilariga taqishgan. Endigina kurtak chiqargan tol novdasini kesib olib, uni lolalar bilan bezatishgan. So'ng yigitlar lolalar bilan bezatilgan gulxandek yonib turuvchi tol novdasini olib kelib, o'yin-kulgi bilan shahar yoki qishloq maydoniga o'rnatishib, o'yin-kulgu boshlashgan. Bu sayilning mazmuni qadimgi Navro'z sayilining oxirgi marosimiga juda o'xshab

ketadi. Hozir Bahor saylida tol novdasi shilinib, bargak qilinadi. Bu tabiatning o'lishi simbolidir. Bargagi shilinib olingan tol poyasi esa, yangi terilgan lolalar bilan bezatiladi. Bu esa tabiatning qaytadan tirilishi alomatidir.

Xalqimizning xoreografik merosida "Katta o'yin"ning mavjudligi o'zbek raqsining katta tarixga egaligidan va ko'p asrlardan beri rivojlanib kelayotganidan darak beradi. O'zbek raqsining ko'p asrlar davomida yashab kelishi esa unga go'zallik baxsh etdi, kamolotga yetkazdi, ajoyib forma va mazmun kasb etdi. Shuningdek, o'zbek raqsularining katta tarixga egaligini o'zbek xoreografik merosida "Katta o'yin"ning qadimdan mavjudligigina emas, balki mavjud madaniy yodgorliklar va hozirgi o'zbek va tojik xalqlari ota-bobolarining o'zbek raqsulari va raqqosalari haqidagi xabarlar ham tasdiqlab turadi [2].

Hozirgi kunga kelib, "Mustakillik", "Navro'z" bayramlari tantanalarida xalq ijodining namunalaridan foydalanishiga, ularni butun dunyoga ko'z-ko'z qilishga keng yo'l ochib berildi. Yildan-yilga har bir viloyat o'zining bir-biriga o'xshamas, takrorlanmas raqsulari bilan xalqimiz va mutaxassislarda qiziqish o'yg'onmoqda [1].

Raqs san'atida stanok yonidagi ekzersis tartibi quyidagicha: - yarim va to'liq o'tirish (Demi va grand pliue); oyoq uchuni tortib polda sirpantirish (Battement tenduy); - kichik o'tishlar (Battement tenduy jitte); - havoda yoki pol bo'ylab oyoq bilan aylana harakatlar (Rond-de-jambe par terre); - poshnali mashqlar; - oyoqlarning past va baland burilishlari (Battement fonduy); - mayda keskir urishlar; - kuchlanishsiz kaftli mashqlar (flik-flayk); - "Arqoncha"ga tayyorgarlik; - Zig-zaglar (ilonizi); - oyoqni 90 gradusga ochish (Battement relevent); - katta o'tishlar (Grand battement jitte).

Raqsning har bir kombinatsiya "preparasiyon" ya'ni, mashqlarga muvofiq musiqiy kirish va qo'llarni tayyorlash harakati bilan boshlanadi. Stanok oldida rus, ukrain, venger, ispan, polyak, moldavan, sigan, ozarbayjon, tatar kabi millatlar raqs harakatlarining elementlaridan foydalaniladi. Mashqlar qo'l kaftlarini burish, oyoq kafti, tovoni, uchi bilan depsinish, tik va bukilgan oyoqlarda harakatlanish, keskin o'tirib-turishlar, sakrashlarni o'z ichiga oladi. Stanok oldida o'rgatilgan harakatlar va elementlar zal o'rtasidagi ijro uchun tayyorgarlik vazafasini o'taydi. Zal o'rtasida murakkablashtirilgan yangi harakatlar qo'shilib raqs kombinatsiyalari tuziladi. Sahnalashtirilgan raqsular asosan guruhli (10 tadan ortiq) va raqs syujeti mazmuniga qarab 3-4-6 kishilik ijrochilardan iborat bo'lishi mumkin. Musiqiy jo'rlik darsning asosini tashkil etadi. Bayan, akkordeon, royal kabi cholg'u asboblardan foydalaniladi. Pedagog va konsertmeyster doim ijodiy hamkorlikda bo'lib, har bir mashg'ulotning maqsadi, xoreografik va musiqiy jihatlarini tushuntirishlari kerak. Musiqi raqsning milliy koloriti, xarakteri, harakatlar ijrosiga mos kelishi kerak [4].

O'quv rejasini baletmeysterning, ta'lim-tarbiya muasassalarining tasdiqlangan davlat hujjati hisoblanadi. Ushbu rejani tuzishda tarbiyaning maqsad va vazifalari shaxsning har taraflama, yetuk va komil inson sifatida rivojlantirish, tarbiyalash g'oyasi va maxsus fanlardan erishgan yutuqlari asos qilib olingan. O'quv rejasiga kiritilgan mavzular, harakatlarning murakkabligi, raqqosalarning ma'lum bosqichda o'zlashtira olish imkoniyatlarini hisobga olgan holda bo'lishi va bu mavzular, harakatlar majmui havaskor raqqosalarning asosi bo'lib xizmat

qilishi kerak. O‘quv rejasi ta’limning muayyan bosqichi yoki guruhi tuzilishiga mos tushishi va unda o‘tiladigan harakatlar majmui, miqdori belgilanadi [1].

Ba’zi havaskor raqqosalar mashg‘ulotlarga to‘liq qatnashmasligi, e’tiborsizligi, havsalasizligi sababli bir-biriga bog‘liq bo‘lgan raqs harakatlari, holatlarini, uzuq-yuluq ma’lumotlarni va qoidalarni yuzaki o‘zlashtirishlari oqibatida bilimlar tizimidan bexabar bo‘lishadi. Bu ta’lim berishdagi kamchilik hisoblanadi. Bilimlarni o‘zlashtirishda ularning ma’nosini chuqur anglash va har bir harakatni qaysi holatdan boshlab bajarish, qaysi holatda tugatish, umuman olganda ijodiy yondashish raqqosalar bilimlarining mustahkamligini ta’minlaydi. Bilimlarning naqadar to‘la va chuqurligi shu bilimlarni raqqosalar amalda qo‘llay olishlari orqali belgilanadi.

Ko‘p marta takrorlash natijasida bexato bajariladigan ijro etish harakatlari ko‘nikma deyiladi. Ko‘nikmalar bilimlarni amalda qo‘llash jarayonida paydo bo‘ladi. Bilim va ko‘nikmalar shakllanishi, rivojlanishiga shaxsning tug‘ma qobiliyati ijobiy ta’sir etadi, lekin bu qobiliyat hal etuvchi ahamiyatga ega emas. Shuning uchun ko‘nikmalar hosil etish jarayonini ongli ravishda boshqarish muhimdir. Ijro etish ko‘nikmalari raqs ijrosi paytida raqqosa diqqatini kerakli yo‘nalishga qaratish imkonini beradi. O‘z xarakteriga qarab ko‘nikmalar ikkiga bo‘linadi:

- ongli ravishda amalga oshiriladigan ko‘nikmalar raqs musiqasi ohangining ongdagi umumiy tasavvuri, xarakteri, tezligi, qismlari va hokazo;

- jismoniy harakatlar yordamida amalga oshiriladigan ko‘nikmalar - qo‘llar, panjalar, barmoqlar, gavda, bosh, oyoqlarning harakatlari.

Harakatni o‘zlashtirish jarayonini ilmiy asosda to‘g‘ri olib borish kerak, chunki keyinchalik xatolari sezilganda, yana qaytadan o‘rgatmaslik maqsadida qat’iy qoidalarga bo‘ysungan holda ta’lim berilishi kerak. Raqsdagi murakkab harakatlarni o‘rgatishda uni qismlarga bo‘lib o‘zlashtirish, o‘zlashtirib bo‘lgandan so‘ng qismlarni birlashtirib, yaxlit ijro etish yaxshi samara beradi. Mashq qilish jarayonida raqqosa o‘zidagi kamchilik va xatolarni o‘zi aniqlay bilishi, anglashi - texnik imkoniyatlarni rivojlantirishning asosiy shartlaridan biridir. Raqqosada o‘z-o‘ziga talabchanlik hissini ham o‘stirib borish zarur, bu raqsdagi tajribasini oshib borishini ta’minlaydi.

Raqs san’atida “Klassik raqs” fani ijro texnikasini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi, oyoq muskullarining kuchli bo‘lishi, gavda va qo‘lining nozik, mayinligi, eng asosiysi esa harakatni ongli ravishda bajarilishini ta’minlaydi, bilimlarni charxlab, o‘tkirlashtiradi. Raqs texnikasini oshirishda birinchi bo‘lib harakatlarning aniq bajarilishini ta’minlash zarur, ikkinchidan harakatlarni sekin qismidan tez qismiga o‘tishda yoki aksincha, tez bajariladigan harakatdan keyin sekin bajariladigan harakatga o‘tishda harakatlarning ma’nosini yo‘qotmaslikka erishishi kerak [1].

Yulduz Ismatova raqs spektakli yaratishda milliy raqs merosiga, harakatlar, usullar, charhlar, aylanishlar, jilvalar, raftorlar silsilasiga tayandi. Ahyon-ahyonda mumtoz balet, sharq raqsi harakatlariga ham murojaat qilib turadi. Aytib o‘tilgan ikki yo‘nalish to‘qqiz xil “Tanovar” raqslari talqinlarini o‘z ichiga olgan “Sevgi vasli” dasturi bilan “Ulug‘bek burji” spektaklida o‘z aksini topdi [5].

Raqs kuyi ohangi jihatdan jonli: quvnoq ritmi sho‘xchan-o‘zgaruvchan, yaxlit kompozitsiyaga ega. Raqsning birinchi qismi tomoshabinga orqa o‘tirgan holda, har hil mayda yurishlar bilan bajariladi. “Raqs tushayotgan” tana holati, qo‘llarning mayin sirg‘alishi tomoshabin e‘tiborini tortadi. Raqqosa oyoq uchida chap, o‘ng tomonga shoh tashlab, aylanib tomoshabinga nigoh tashlashi raqsning ta’sirchanligini yanada kuchaytiradi. Raqsning kulminatsiyasida bir tizza yerga qo‘yilib, qomat oldinga-o‘ngga, u tomondan bu tomonga tebrantiriladi, yelka qoqiladi. Ushbu harakatlarning barchasi qo‘l, panjalar harakati bilan uyg‘unlashib, yaxlit ansambl hosil qiladi.

Milliy raqs vositasida tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik samarasi yuqori bo‘lishi keltirilgan ma’lumotlarda o‘z aksini topgan. Ya’ni, raqs shunchaki harakat emas, balki ma’lum obraz bo‘lib, uning shaxs jismoniy, shaxsiy va ma’naviy kamolotiga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir ko‘satadi.

Адабиётлар

1. Абрайкулова Н. Рақс жамоаси билан ишлаш услубиёти. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашр., 2003. – 56 б.
2. Авдеева Л. Танцевальное искусство Узбекистана. На узбекском языке. Гослитиздат, Ташкент. 1960 г.
3. Каримова Р., Собирова Ф. Нурсафардийя ҳаракатлар тизимида ўзбек миллий рақслари ва жанговар ўйинлари. Тошкент: “Lider Press” нашриёти, 2008. – 331 с.
4. Сайтова Э.Й., Абрайкулова Н.Е. Хореография ва рақс санъати асослари. – Т.; “Наврўз”, 2015, 156 б.
5. Qodirov M. “Tanovar” raqsi sehri / Avdeyeva L. va boshq. “Tanovar” raqsi jilolari – Танцы “Тановар”. Tahrir hay’ati: F.Karomatov, A.Meliboyev va boshq. – Т.: G’.G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi., 2002. – 120 b.